

Author analyse the features of of the mental state of frustration of teenagers with character accentuations, present the complex of frustrators which are able to cause the strengthening of the different accentuated traits, provoking the displays of desadaptation and general worsening of psychical health for such teenagers. Also there is description of accentuations' influence on the specific of dynamics and displays of frustration, relative levels of frustration and teenagers' tolerance to frustration on the indexes of easiness of appearance and duration of the frustration state, force of the proper negative experiencing, teenagers' inclinations to the destructive frustration reactions, their capabilities to overcome psychoemotional tension in the frustration situations.

Key words: frustration state, teens, character accentuations, displays of frustration, tolerance to frustration, situations of frustration, types of character accentuations, destructive frustration reactions, psychical health.

Отримано: 13.03.2010

УДК 159.922

І.В. Кукуленко-Лук'янець

Психологічний образ жінки в українській літературі

Стаття присвячена аналізу жіночих образів в українській художній літературі. Розглядається здатність жінки до творення і досліджується її тенденція до деструкції. У статті представлені глибинні психологічні причини, що впливають на спроможність до творення або деструкції.

Ключові слова: особистісний простір, життєвий шлях, творчість, деструкція, світотворення, фемінний, маскулінний, андрогенний.

Статья посвящена анализу женских образов в украинской художественной литературе. Рассматривается способность женщины к созиданию и исследуется ее тенденция к деструкции. В статье представлены глубинные психологические причины, влияющие на способность к творчеству или разрушению.

Ключевые слова: личностное пространство, жизненный путь, творчество, деструкция, миротворение, феминный, маскулинный, андрогенный.

Постановка проблеми. Проблема становлення жінки, її прагнення до самоактуалізації та особистісного зросту є темою багатьох наукових студій та художньої літератури. Сьогодні жінка часто має вищу освіту, спроможна забезпечувати себе та свою сім'ю,

може успішно займатися управлінською діяльністю та організувати і планувати свій життєвий простір. У сучасній психологічній науці "жіноче питання" більше розглядається з точки зору феміністичного підходу до ролі жінки у соціумі або як жертви у стосунках з чоловіками. Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація праці та інші, відносять питання про положення жінки до числа глобальних проблем людства. У 1980 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок" і тим самим взяла на себе обов'язки забезпечити оптимальні можливості для жінок у користуванні всіма економічними та суспільно-політичними правами.

Проте у наукових дослідженнях жінка мало репрезентується як творець або як суб'єкт творення. Здатність жінки до креативності або до руйнування детермінується багатьма глибиннопсихологічними чинниками. За основу аналізу ми брали персонажі головних героїнь у творах українських письменників, оскільки вони яскраво демонструють спроможність до творення або до деструкції власної життєвої траєкторії жінкою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення жінки у сучасному суспільстві, реалізація її материнського потенціалу та здатність до самоактуалізації досліджується багатьма вченими, а саме: Менегетті А., Чекалиною А. А., Андреевою Т. В., Пастушенко О. В., Мірошниченко О. М. та іншими. Серед класиків психологічної науки теми розкриття фемінного потенціалу особистості присвячені роботи Фрейда З., Юнга К. Г., Фрома Е., Марії-Луїзи фон Франц, Біркхойзер-Оэри Сібелл, Хорні К.

Проте поза увагою дослідників залишається проблема здатності жінки до світотворення свого життєвого простору.

Цілі дослідження. Завдання нашої роботи полягає в тому, щоб проаналізувати твори українських письменників та запропоновані ними жіночі образи і виявити основні тенденції, що спонукають до побудови або деструкції свого життєвого простору. Зокрема, ми брали твори Ольги Кобилянської "Некультурна", Панаса Мирного "Повія", Марко Вовчок "Три долі" та "Інститутка".

Виклад основного матеріалу. Поняття жіночого світотворення не розкрито у сучасній психологічній науці. Хоча, у світовій літературі тема жіночої долі, внутрішньої сили жінки, її здатності до творення та, навпаки, руйнування була об'єктом багатьох творів. У своїй роботі ми намагалися проаналізувати здатність жінки до світотворення проілюстровану у творах українських письменників. На нашу думку, жінка має бути спроможна створити свій власний світ у трьох основних напрямках:

- 1) створення особистого простору;
- 2) побудова сімейної сфери;
- 3) забезпечення професійної реалізації.

При аналізі деяких творів, наприклад, Ольги Кобилянської “Людина”, “Царівна” та Павла Загребельного “Роксолана”, “Євпраксія” прослідковується реалізація всіх аспектів світотворення або, як у випадку з Євпраксією, повна їх відсутність. Але існує також ряд літературних творів, які відображають внутрішню силу жінки, здатність її до творення, але лише окремих аспектів життя. Зокрема, лише особистого простору або сімейної сфери. Єдиний спільний компонент, який їх об’єднує, це низький рівень освіченості, відсутність прагнення до самореалізації. Так, новела Ольги Кобилянської “Некультурна” розповідає про гуцулку Параску. Авторка своїм твором доводить, що в українців існує так званий вроджений аристократизм і інтелігентність, які не мають прямого зв’язку з родоводом і освітою. Параска – звичайна гуцулка, майже найкраща представниця народу, серед якого виросла і увібрала в себе усе, що він створив за багато століть свого розвитку. Авторка зображує звичайне, буденне життя сільської жінки, проте досить ніжно описує її зовнішність: “Якою гарною мусила вона бути! І не лише лицем, що свідчило ще тепер о колишній майже інтелігентній, між тим простим народом незвичайній красі; але ще якоюсь іншою, внутрішньою красою, повною дикого, невиробленого артизму і вічної молодості, що пробивалися ще дотепер однаково сильно в кожному її слові, в погляді її мудрих блискучих очей, в кожному руху її стрункої постаті, а найбільше в живих рухах її голови, що все прибрано кокетливо в червоно-квітчасту хустку, приковувала несвідомо погляд до себе. Не мала ні крихти в собі з тої грубості, що п’ятнується словом “мужицтво”, з котрим ніяк не може ані погодитися, ані зіллється тонке чувство” [3, с. 543].

Авторка досить ніжно і жіночно зображує зовнішність гуцулки, хоча у новелі прослідковуються і ознаки маскулінності у Параски. Так, вона багато палить, буває різкою, є сильною, навіть агресивною, має свою власну думку і висловлює її, незважаючи на висновки оточуючих людей. Ольга Кобилянська намагається поєднати протилежності: фемінність і маскулінність у одному образі. Тому постать головної героїні є самодостатньою і гармонійною.

У п’ятнадцять років Параска стала сиротою і наймалася на будь-яку роботу, потім вийшла заміж і прожила з чоловіком сімнадцять років. Після того, як стала вдовою зустріла молодого гарного волоха і була з ним певний період. Потім залишилася сама, без дітей, і вважала себе щасливою людиною.

Твір багатий на містичні і нераціональні елементи: ворожіння, віщі сні, символи тощо. Героїня щиро вірить у свою долю, яка вже задалегідь визначена, вірить у своє щастя, яке їй колись наворожив старий дід, але снам довіряє лише “добрим”. Кожен епізод життя Параски, про який дізнаєшся з її розповіді, наскрізь просякнутий відчуттям, а відтак і сприйняттям того, що все у світі вже наперед визначено, кожна річ або подія є закономірною, логічною ланкою великозадуманого плану, продиктованого Богом і природою.

Новела є реалістичною, з елементами романтизму та символізму концептуальне світобачення письменниці відображає глибини української ментальності загалом і жіночої зокрема.

З точки зору здатності до творення, то можна відмітити, що гуцулка Параска намагалася побудувати свій власний життєвий простір, у якому вона почувалася щасливою і задоволеною долею. Але її світобудова була детермінована її уявленнями про життя, образами, шаблонами і рівнем освіченості. Спроможність до творення у Параски могла б бути більшою, але її вроджений архаїзм утримував на певному етапі особистісного розвитку. У неї відсутня деструктивність, хоча і повноцінного творення не відбулося.

Ольга Кобилянська поєднала чоловічі і жіночі риси у образі Параски, тому її постать сприймається гармонійно. Хоча повноцінне творення передбачає реалізацію репродуктивної функції жінки, а в даному випадку її не відбулося, героїня новели є самодостатньою особистістю.

Викликає також дослідницький інтерес головна героїня іншого роману П. Загребельного “Євпраксія”, але з точки зору деструктивного прояву архетипу Великої Матері [1].

Євпраксія була княжною, донькою Всеволода, і звичайно мала більші привілеї, можливості для успішної реалізації свого життєвого шляху.

У дванадцять років її було віддано за дружину саксонському графу Генріху фон Штаде, за умови, що законності шлюб набуде, коли Праксед виповниться шістнадцять. Саксонці того часу вирізнялися надмірною брутальністю, грубістю, жорстокістю. Попри свій величний статус юній Євпраксії неодноразово приходилося відстоювати свою честь. Період очікування свого повноліття княжна мала провести у Кведлінбурзі, але її чоловік-маркграф загинув і вона залишилася там одна з своїми наближеними людьми, що приїхали з нею. Після смерті чоловіка вона стала однією з найбагатших жінок у світі. Проте шість років проведених нею у Кведлінбурзі, були нічим не наповнені, там не відбувалося ніяких подій, вони характеризувалися одноманітністю і пусткою. Сама жінка не прикладала ніяких зусиль, щоб наповнити певним сенсом своє існування.

Через деякий час до Кведлінбурга приїжджає імператор Генріх, оскільки там проживала його сестра Адельгейда. У нього також померла дружина, і він потребував відпочинку. Імператор Генріх закохується у юну княжну і пропонує стати їй імператрицею. Через деякий час Євпраксія стає імператрицею Адельгейдою. На відміну від Роксолани, Праксед була досить гарною, проте тієї внутрішньої сили і могутності вона не відчувала. З часом їхні стосунки з Генріхом стали досить напруженими, з'явилася неприязнь і його поведінка по відношенню до дружини ставала дедалі агресивнішою. Вагітність імператриці мала б стабілізувати їхні взаємовідносини, але ослаблена Євпраксія вирушає у довгу, виснажливу дорогу до Італії, де перебував її чоловік, щоб там подарувати йому сина. Дитина народжується мертвою, і у Праксед з'являється нове, деструктивне почуття по відношенню до Генріха – ненависть. Його ставлення до неї набуває більшої агресивності, і він заточує її у вежу, де вона проводить кілька років свого життя. Через деякий час її звільняє звідти графиня Матільда Тосканська, з метою скомпрометувати і позбутися Генріха за допомогою його дружини. Коли мета була досягнута, Євпраксія знову виявилася нікому не потрібною. Наприкінці свого життя вона з великими труднощами повертається додому до Києва, але й там вона не була очікуваною.

Таким чином, можна зробити висновок, що головній героїні, котра мала безліч можливостей, так і не вдалося наповнити власне життя смислом, створити світ навколо себе, видобувати стосунки з іншої людиною та свою життєву траєкторію. У її ставленні прослідковується амбівалентність почуттів: з одного боку, бажання жити і любити, з іншого – ненависть і нездатність до творення. Будь-який процес творення передбачає прикладання певних зусиль і прийняття відповідальності. Не можна стверджувати, що у княжни була тенденція до руйнування, але скоріше її життєвий стиль можна назвати байдужим, індиферентним. А творення – це активний, відповідальний процес.

Панас Мирний у романі “Повія” зобразив два протилежних світи – чоловічий і жіночий, які перебувають у вічному протиставленні. Проте у зображенні автора світ чоловіків уже давно підкорив собі світ жінок. Також автор у своєму творі протиставляє місто селу як джерело розгусту осередку святості, що було характерною рисою української літератури XIX ст. Полігамна, невірна, непостійна жінка, чи повія, могла сформуватися лише в місті. Тож закономірно, що вихідці з села – Мар'я, Марина, Христя стають повіями, коли перебираються до міста.

Головна героїня твору Панаса Мирного “Повія” Христя народилася і виросла у селі. Вона була єдиною донькою у своїх батьків, але після смерті батька їм було досить важко і жили вони з матір'ю у

злиднях. Проте мати її жаліє і не хоче віддавати на службу. Після смерті матері Христя йде до міста і наймається на роботу. Через деякий час вона сходиться з багатим кватирантом, до якого була небайдужа її хазяйка. Після того, як її господаря дізнається про роман Христі, вона її виганяє і створює таку репутацію, з якою дівчина вже не може влаштуватися на гарну роботу. Внаслідок цього, вона стає повією. Тривалий час вона була коханкою досить багатого чоловіка, постійно мріє про те, щоб він купив їй невеликий будиночок у селі, але так і не реалізує свою мрію. Помирає Христя біля своєї хати у селі, яка вже давно стала шинком, від хвороби, що повністю спотворила її обличчя [2].

Щодо аналізу жіночих образів, то письменник розбиває їх на два типи. Перший – це жінки з моногамною психологією, уособлює собою національно-традиційний для української народнописенної і літературної творчості образ берегині, сенс життя якої – дбати про добробут родини, турбуватися про чоловіка, клопотатися вихованням дітей. Другий тип – жінки з полігамною психологією, які розбивають міф про другорядне призначення жінки – Мар'я, Марина, Наталія Миколаївна, Пнетина Іванівна, Христя. Такі жінки – породження міста.

Здатність до творення у Христі повністю відсутня. А з її траєкторії життєвого шляху видно, що прослідковується і деструктивний компонент, тенденція до саморуйнування. Звичайно, соціальна ситуація в країні, рівень освіченості, образ життя людей села і міста вплинули на формування долі головної героїні роману. Проте Роксолана з роману Павла Загребельно мала не більші можливості, а спромоглася створити свою постать і світ навколо себе. У випадку з Христею, можна було б уникнути багатьох помилок і вдало побудувати своє життя, але вона завжди йшла по деструктивному шляху. Автор не описує дитинство Христі, у романі вона відразу постає у образі дівчини сімнадцяти років. Проте можна вважати, що у неї прослідковується тенденція до руйнування, спрямована “на себе”, або саморуйнування, згідно з Е. Фроммом. На думку вченого, таке прагнення до смерті не може бути вродженим, воно формується у процесі виховання та умов життя людини. Тому можна припустити, що у ранньому дитинстві дівчини були присутні певні деструктивні елементи, що відобразилися на всьому подальшому життєвому шляху головної героїні роману.

Крім того, Панас Мирний наділив свою героїню лише фемінними рисами, а маскуліні характеристики, які передбачають активність, цілеспрямованість, наполегливість, прагматизм, раціоналізм повністю відсутні. Христя є досить пасивною особистістю, нездатною до вольових вчинків і прийняття рішень. А будь-яке творення – це активний процес, що передбачає прикладання певних вольових

зусиль. Протилежності, зокрема жіночність і маскуліність, повинні бути присутні у людині і доповнювати одне одного. На думку К.Г. Юнга, людина з високим рівнем розвитку розуміє, що всі протилежності у ній самій і потрібно не знищувати одну з них, а намагатися їх об'єднати на новому рівні. Оскільки несвідоме завжди володіє більшою енергією, то свідоме боїться потрапити у залежність до несвідомих потягів. Тому взаємодія із несвідомим є складним завданням. Уникнення і відмова від усвідомлення протилежностей лише робить конфлікт неусвідомлюваним, що часто призводить до неврозу. Навпаки, усвідомлена взаємодія протилежних тенденцій розширює свідомість і виводить на більш високий рівень. Творення можливе лише там, де відбувається конфлікт протилежностей [4].

У випадку з Христею, вона не чинить креативних життєвих дій, оскільки протилежності відсутні в образі її особистості або витіснені на глибинний несвідомий рівень.

Розглядаючи твори Марко Вовчок “Три долі”, “Інститутка” та інші, можна помітити закономірність у тому, що майже не зображується щаслива жіноча доля [3]. Письменниця описує страждання, образи, а здатність до творення у її жіночих образах практично відсутня повністю. Головні героїні оповідань Марко Вовчок не є суб'єктами творення, вони позбавлені майбутнього, часто бездітні або просто нещасливі. Хоча сама авторка була сильною, вольовою, децю авторитарною особистістю, яка створювала свій життєвий простір, займалася професійною реалізацією, прагнула до самоактуалізації.

У творі “Три долі” письменниця зображує три жіночі образи молодих дівчат, двоє з яких закохалися у одного і того ж хлопця і по-різному визначили своє майбутнє життя. Катря, не змігши пережити зради коханого, відмовилася від мирського життя і стала черницею. Маруся продовжувала тихо і спокійно кохати свого обранця, і вони, нарешті, одружилися. Проте він так і не зміг її полюбити, все життя його вабила інша жінка, яка була недосяжною для нього. Маруся народила трое дітей від свого чоловіка, але завжди почувалася самотньою.

Доля третьої дівчини, Хими, складається спокійно, без переживань, без емоцій, без страждань і пристрастей. Вона ніби спостерігає чужі життя з боку, не маючи особистих позитивних та негативних емоційних переживань. Дівчина стала сиротою, ще немовлям і виросла у Катриних батьків, а ставши дорослою, залишилася у них працювати. Дружила з Катрею і Марусею, а коли Катря стала черницею і її батьки повмирали, залишили хату Хими, і вона продовжувала там жити сама.

У творі Марко Вовчок жодна дівчина не спромоглася створити собі продуктивний життєвий простір. Хоча тут не має місця деструктивний компонент, проте ці жінки не прикладали зусиль для

створення свого життєвого шляху, їх вирізняє індіферентність. Відсутність реалізації фемінного потенціалу жінки спостерігається і у порушенні репродуктивної функції, адже дві героїні оповідання залишилися бездітними, відсутнє продовження життєвого циклу, а одна народила трьох дітей, проте не почувалася щасливою.

В оповіданні “Інститутка” Марко Вовчок зобразила образи кількох жінок: панночки, кріпачки Устини, Катрі. Устина рано залишилася сиротою, росла в чужих людей. В десять років її забрали до панського двору та примусили працювати нарівні з дорослими. Важко їй було у старій пані, і зовсім нестерпним стало життя при панночці. Устина покірнула долі, мовчки зносить усі знущання. Хоч дівчина й покоряється панам, але весь час мріє про волю. Звільнилася вона від кріпацької неволі, коли Прокопа, її чоловіка, віддали в москалі. І хоча їй і в місті доводилося тяжко працювати, але вона почувала себе щасливою. Устина була безмежно вдячною Прокопу за те, що він визволив її з кріпаччини.

На відміну від Устини, Катря була вільною козачкою. Вийшовши заміж за кріпака Назара, змушена була працювати на панів. Спочатку вона годила їм, намагалася працювати на заслужити подяку. Проте їй постійно дорікали, не дозволили навіть залишитися біля хворої дитини. Після смерті немовляти Катря перестала коритися панам, але дуже побивається за дитиною, життя для неї стало беззмістовним, безрадіним, і вона покінчила життя самогубством.

Панночка навчалася в Інституті благородних дівиць, але так і не оволоділа досконало знаннями. Коло її інтересів було обмежене трьома предметами: музикою, танцями й французькою мовою. Вона закохується у місцевого лікаря, вони одружуються, народжується у них дитина, але панночка залишається злою, примхливою, жадібною і жорстокою по відношенню до кріпаків. Вона не відчуває себе щасливою протягом свого життя.

В аналізованому оповіданні Марко Вовчок знову дві жінки без дітей: Устина – бездітна, у Катрі – помирає дитина, а сама Катря вчиняє суїцид. Спостерігається повне припинення життєвого циклу. Панночка народжує дитину, не будучи щасливою у шлюбі.

Отже, майже всі героїні творів Марко Вовчок мають спільні риси і не здатні до творення світу навколо себе.

Для спроможності жінки до свіотворення власного життєвого простору необхідне поєднання фемінних і маскуліних ознак, тобто андрогінний тип особистості. Андрогенність є не протиставленням жіночності та мужності, а їх інтеграцією, єдністю. Відповідно, можна припустити здатність до свіотворення у трьох основних напрямках: створенні особистого простору; побудова сімейної сфери; забезпечення професійної реалізації притаманна жінкам саме андрогенного типу.

Жінки аналізованих нами творів мають яскраво виражені фемінні ознаки: пасивність, покірливість, відсутність власної думки, залежність від чоловічого впливу, відсутність вольових якостей, фаталізм.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, українські письменники зображують психологічні образи жінок зі здатністю або відсутністю спроможності до світотворення. У аналізованих нами творах Ольги Кобилянської “Некультурна”, Панаса Мирного “Повія”, Марко Вовчок “Три доли” та “Інститутка” спостерігається неможливість продуктивного творення свого життєвого простору жінками, а у деяких випадках навіть прагнення до деструкції.

Загалом можна виділити три основні групи жінок у своїй спроможності до побудови власного життєвого простору:

- 1) жінки з великою здатністю до творення світу навколо себе;
- 2) жінки пасивні, індиферентні, схильні довіритися долі і не прикладати вольових зусиль для отримання необхідних їм змін у житті;
- 3) жінки з вираженою деструктивною тенденцією, часто спрямованою на саморуйнування.

До першої групи належать жінки андрогенного типу особистості, до другої – жінки, в яких переважають фемінні ознаки. Тенденція до саморуйнування, найімовірніше, формується у ранньому дитинстві, витісняється на несвідомий рівень та проявляється протягом усього життєвого шляху людини.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні феномена творення у жіночій міфології.

Список використаних джерел

1. Загребельний П. А. Євпраксія: Роман / Загребельний П. А. – Харків: Фоліо, 2001. – 351 с.
2. Мирний Панас. Повія. / Панас Мирний. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2008. – 512 с.
3. Повна збірка кращих творів. Кохання та ненависть / Укладач С. М. Зотова. – Донецьк: ТОВ “ВКФ “БАО”, 2010. – 704 с.
4. Юнг К. Г. Символи трансформації / К. Г. Юнг. – АСТ, АСТ Москва, Мидгард, 2008. – 736 с.

The article analyses womens' images in the Ukrainian literature. In the article is examined the capacity of woman to creativity and investigated her tendency to destruction. Here is presented the deep psychological reasons that influence on the person's ability to creativity or destroying.

Key words: personal space, life way, creativity, destruction, world creation, feminine, masculine.

Отримано: 6.03.2010

Професійне самовизначення особистості: критерії та показники її сформованості в ранній юності

У статті обґрунтовується сутність професійного самовизначення особистості, розкривається зміст критеріїв та показників її сформованості в ранній юності.

Ключові слова: професійне самовизначення, когнітивна складність професійних домагань, самооцінка.

В статті обосновується сутність професійного самовизначення особистості, розкривається зміст критеріїв та показників її сформованості в ранній юності.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, когнитивная сложность профессиональных притязаний, самооценка.

Критерії та показники професійного самовизначення особистості в ранній юності

Постановка проблеми. Формування ринку праці в Україні, її інтеграція в світовий економічний простір супроводжується зростанням конкуренції між професіоналами високої кваліфікації. В такі жорсткі умови й потрапляє сучасна молодь, яка прагне здобути хорошу професію відразу після закінчення навчання, мріє про швидкі професійні досягнення, матеріалізовані в зовнішніх атрибутах успішної людини, й при цьому не бажає повною мірою працювати над собою, підвищувати свій особистісний і професійний рівень, розвивати необхідні для обраної професії професійно важливі якості. Такі протиріччя й визначають актуальність проблеми дослідження психологічних особливостей розвитку самооцінки й професійних домагань сучасних учнів старшої профільної школи як динамічних підсистем процесу професійного самовизначення особистості.

Зважаючи на означене вище, метою статті є визначення критеріїв і показників сформованості професійного самовизначення особистості в ранній юності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений нами аналіз вітчизняних досліджень (Г. Балл, В. Васильєв, П. Перепелиця, Н. Побірченко, В. Рибалка, В. Синявський, Б. Федоришин та ін.) та праць вчених близького зарубіжжя (С. Гриншпун, Л. Йовайша, А. Карпов, Є. Климов, А. Маркова, К. Платонов,